

PAVELDAS LIETUVOS STATYBŲ VIZIJOS KONTEKSTE

Jurgis Bučas¹, Rasa Čepaitienė², Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė³, Aušra Mlinkauskienė⁴

¹Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Kauno technologijos universitetas, Studentų g. 48,
51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas jurgis.bucas@ktu.lt

²Lietuvos istorijos institutas. XX a. istorijos skyrius, Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva
El. paštas Rasa.Cepaitiene@if.vu.lt

³Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Kauno technologijos universitetas, Studentų g. 48,
51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas grazuleviciute@yahoo.co.uk

⁴Architektūros ir kraštotvarkos katedra, Kauno technologijos universitetas, Studentų g. 48,
51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas ausra.mlinkauskiene@ktu.lt

Įteikta 2007 09 19

Santrauka. Aptariama ta praeities palikimo dalis, kuri sukuriama statybos procese. Užsienio šalyse statybinės veiklos palikimui, kuriuo disponuoja šiuolaikinė visuomenė, nusakyti vartojamas terminas *statybinis paveldas*. Lietuvos Respublikos paveldosaugos teisėje tokio termino nėra. Straipsnyje neličiami šio termino reikšmės aspektai, bet nagrinėjama šio statybinės veiklos produkto, kaip kultūros gėrybės, daugialypė socialinė ir ekonominė reikšmė, iššūkiai, susiję su statybinės veiklos kultūros gėrybių apsauga ir šios veiklos plėtros perspektyvomis, pridedama lentelė, kurioje chronologine tvarka pateikiami paveldosaugos tikslai ir priemonės statybų vizijos kontekste.

Reikšminiai žodžiai: statybinis paveldas, integrali statybinės veiklos gėrybių apsauga, rinkos kompensacija, Lietuvos statybų vizija.

Įvadas

Nuo seniausių laikų statybininkai statė inžinerinius įrenginius, įvairios paskirties pastatus, kaimų gyvenvietes, architektūrinius ansamblius, urbanistinius kompleksus ir miestus. Šie statybinės veiklos objektai, per šimtmečius sukaupę statybos tradicijas bei technologijas ir įgiję dvasinės, socialinės, ekonominės, švietėjiškos vertės, istorinės, architektūrinės, urbanistinės ar kitokios kultūrinės ir mokslinės reikšmės, yra universalus vizualinio bei fizinio naudojimo gėrybės (*goods*) [1–3]. Užsienio šalyse šis statybinės veiklos produktas vadinamas statybiniu paveldu (*built heritage*) ir suprantamas kaip visas statybinės veiklos palikimas, kuriuo disponuoja šiandieninė visuomenė [4–7]. Šis statybos proceso sukurtas turtas sudaro didžiąją nekilnojamojo kultūros paveldo dalį, tačiau Lietuvos Respublikos paveldosaugos teisėje terminas *statybinis paveldas* dar nėra vartojamas, o visas statybinės veiklos palikimas vadinamas bendru pavadinimu – *kultūros paveldu*.

Statybinis paveldas, kaip kultūros gėrybė, turi išpūdingą edukacinę ir ekonominę dimensiją (1 pav.). Šio

paveldo objektai įprasmina vietovę, suteikia jai kultūrinės įvairovės bei vizualinio savitumo ir yra jos kultūrinės, religinės bei socialinės raidos ir kultūrinės vertės liudytojai. Jie svarbūs ne tik krašto kultūros pažinimui, bet ir turizmo verslui. Tai materialinė ir vizualinė prekė, kuri sudaro teritorijos ekonominio augimo išteklius, stiprina socialinę terpę, didina gyventojų statybinių bei kultūrinių išprusimą [3, 4, 6, 8]. Istorinių pastatų aplinkoje žmonės patiria moralinį pasitenkinimą, naujų išpūdžių. Statybinis paveldas ir jo suformuota istorinė aplinka teikia identiteto jausmą pavieniems asmenims ir vietos bendruomenėms. Dauguma žmonių mėgsta gėrėtis senaisiais statiniais, istorinėmis vietomis ir yra pasirengę mokėti už patirtus išpūdžius. Taip statybinis paveldas tampa vizualine preke. Pagaliau statybinio paveldo tvarkymas ir naudojimas sukuria naujas darbo vietas [2–12]. Taigi statybinio paveldo objektai, kaip išskirtinės reikšmės sociokultūrinės ir socioekonominės gėrybės, yra kiekvienos tautos ir valstybės ekonominės, socialinės ir kultūrinės plėtros politikos dalis.

1 pav. Trakų pilis. Sėkmingos statybinio paveldo, kaip kultūrinės gėrybės, panaudos pavyzdys (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotrauka)

Fig 1. Trakai Castle. Example of successful use of built heritage as cultural good (photograph by I. Gražulevičiūtė - Vileniškė)

Tokia daugialypė ir svarbi statybinio paveldo dimensija reikalauja jo apsaugą organizuoti ne tik Lietuvos, bet ir Europos statybų kontekste. Atsižvelgiant į laikotarpio reikalavimus, ypač svarbu išlaikyti statybinio paveldo nacionalinį savitumą ir jo kultūrinės bei materialinės vertės autentiškumą ateities kartoms, nepažeidžiant paveldo savininkų ar naudotojų, kurių rankose glūdi šio paveldo išsaugojimo perspektyvos, interesų. Straipsnio tikslas – pavišinti statybinio paveldo, kaip kultūros gėrybės, reikšmę, apžvelgti jo panaudos ir apsaugos perspektyvas Lietuvos statybų vizijos kontekste.

1. Dabartinė situacija

Atkūrus nepriklausomybę ne kartą buvo keičiama Lietuvos paveldosaugos teisinė bazė ir administravimo struktūros, tačiau statybinio paveldo priežiūra, panauda, būklė nepagerėjo, o netektys nesumažėjo. Per pastaruosius 16 metų etniniam paveldui kaime iškilo sunykimo pavojus, profesionaliai architektūrai atstovaujančių dvarų sodybų būklė yra kritiška, o jų išsaugojimo perspektyvos miglotos (2 pav.).

Statybinio paveldo fizinė būklė ir kultūrinė vertė net saugomose teritorijose (valstybiniuose nacionaliniuose ir regioniniuose parkuose) sparčiai blogėja: geros būklės išliko tik iki 10 %, patenkinamos būklės – apie 20 % paveldo. Blogos būklės statybinį paveldą (senųjų kaimų gyvenvietės, vienkieminės sodybos, pavieniai statiniai) saugomose teritorijose jau sudaro per 70 % tarybinės valdžios metais paskelbto vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo. Nežymiai pagerėjo sakralinio pa-

veldo būklė (3 pav.). Geresnė statybinio paveldo būklė yra miestuose (4 pav.).

Paveldosaugos sistemos nestabilumas, administravimo institucijų nuolatiniai pertvarkymai ir teisinių dokumentų bei praeities palikimo sampratos kaita¹ sukelia sąvokų painiavą, teisinį ir vadybinį chaosą paveldotvarkoje. Direktyvinė ir nedemokratiška šiandieninė kultūros paveldosaugos vadyba, kuri remiasi gamtosauginiais apribojimais, draudimais ir baudomis, susilaukia vis didėjančio statybinio paveldo naudotojų bei savininkų nepasitenkinimo. Naudotojai ir savininkai yra įsitikinę, kad nuosavybę galima būtų panaudoti pelningiau ir kad suvaržymai paveldosaugos reglamentais pažeidžia jų socialines bei ekonomines teises [6, 8, 9], todėl jie, užuot dėję pastangas ir skyrę lėšų statybinio paveldo vertybėms išsaugoti, įvairiais būdais stengiasi jų atsikratyti.

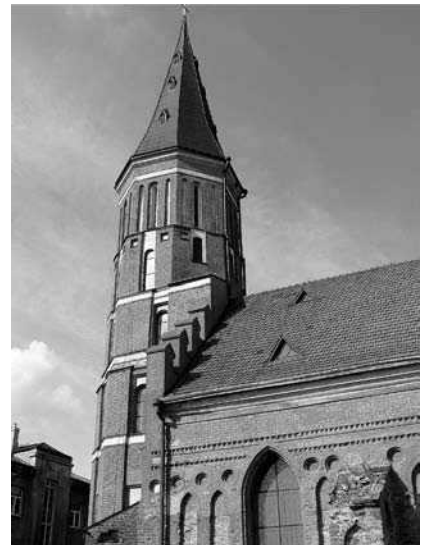
Senos demokratijos šalyse ieškoma būdų, kaip paskatinti pačius paveldo savininkus racionaliai naudoti ir saugoti praeities turtą. Ypač daug dėmesio skiriama paveldosaugai demokratizuoti, socialiniam teisingumui užtikrinti, rinkos kompensacijos būdų paieškom, kuriomis siekiama sumažinti valstybės biudžeto kompensacinę našą ir surasti tinkamus sprendimus visiems paveldosaugos ir statybos proceso dalyviams [3, 6, 8, 9].

¹ Tarybinės valdžios metais priimtas dokumentas vadinosi LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymu, atkūrus nepriklausomybę, 1994 metais priimtas dokumentas buvo pavadintas Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymu, 2005 metais šis įstatymas pakeistas Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu, nors tarptautinėje teisėje nurodoma saugoti ne paveldą apskritai, bet jo vertybes.

2 pav. Profesionaliajai architektūrai atstovaujančių buvusių dvarų sodybų būklė prasta, o išsaugojimo perspektyvos miglotos. Buvusių dvarų sodybos: a – Žeimių, b – Lentvario (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Fig 2. Physical state of former manor residences, representing professional architecture, is bad, and preservation perspectives are unclear. Former manor residences: a – Žeimiai manor residence, b – Lentvaris manor residence (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

3 pav. Pastarųjų metų nekilnojamojo kultūros paveldo stebėseną parodė, jog nežymiai pagerėjo tik sakralinio paveldo būklė. Sakralinis paveldas: a – Žeimių bažnyčia, b – kopyltėlė Žeimiuose, c – Vytauto bažnyčia Kaune (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Fig 3. Monitoring research of immovable cultural heritage has demonstrated that only physical state of religious heritage has slightly improved. Religious heritage: a – church in Žeimiai, b – chapel in Žeimiai, c – Vytautas church in Kaunas (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

4 pav. Geresnės būklės architektūros ir urbanistikos paveldas išliko miestuose. Tarpukario laikotarpio statybinis paveldas Kaune (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Fig 4. Urban and architectural heritage in cities is in better condition. Built heritage of the period between the First and Second World Wars in Kaunas (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Lietuvoje 2005 metais įsigaliojo naujas nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, tačiau veiksmingo teisinio bei vadybinio mechanizmo, skatinančio bei padedančio vietos gyventojams saugoti ir naudoti statybinį paveldą kaip socialinės ir ekonominės gerovės išteklius nėra, nors 2005 metais Europos Tarybos paskelbtose „Kultūros paveldo vertės visuomenei konvencijoje-gairėse“ (Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society) nurodoma, jog kultūros paveldo apsauga siekiama ne tik išsaugoti paveldą kaip istorijos produktą, bet ir panaudoti jį kaip materialinę ir vizualinę prekę vietos gyventojų socialinei gerovei ir ekonominei sėkmei didinti [13].

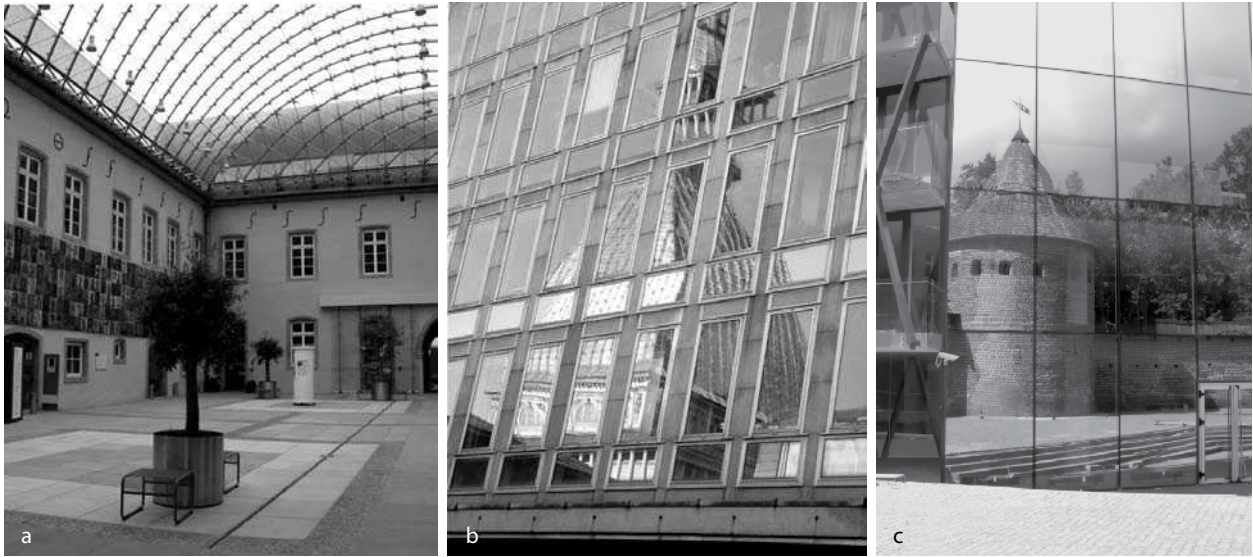
2. Paveldo ir plėtros dilema statyboje

Statybinio paveldo ir statybos proceso sąsajų raidoje akivaizdūs keli chronologiniai tarpiniai. Visų pirma statybininkai pastatė tuos inžinerijos ir architektūros statinius, architektūros ansamblius ir urbanistikos kompleksus, kuriuos paveldosaugininkai vėliau paskelbė autentiškos paskirties paveldo vertybėmis, tuo nutraukė šio paveldo evoliucinį praturtinimą laikotarpių žymėmis [8]. Netekę evoliucinio praturtinimo praeities statybos kūriniai laikui bėgant prarado funkcinio panaudojimo galimybę ir atsidūrė prie savaiminio sunykimo ribos. XX a. globaliniu mastu iškilo paveldo apsaugos ir statybinės plėtros sąsajų problema. Pasitikus XXI a., susirūpinta šio paveldo funkcionavimo atgaivinimu,

pradėta ieškoti efektyvesnio statybos metodų taikymo paveldosaugoje, geresnio, apsaugos ir socialinės bei ekonominės plėtros sąsajų problemos sprendimo.

Visuotinis pripažinimas to, kad praeities vertybės turi būti išsaugotos kaip kultūros pažinimo ir plėtojimo išteklių, o statybinis paveldas suprastas ir įvertintas kaip teritorijos socialinės, ekonominės ir kultūrinės plėtros politikos dalis, liudija, jog apsauga ir statybų plėtra yra vieno proceso dalys, o statybinio paveldo restauracija, renovacija, rekonstrukcija, atnaujinimas, modernizacija ir kita jo panaudojimui ir pritaikymui skirta veikla – neatskiriami statybinės veiklos atributai (5 pav.).

Besivystanti visuomenė, siekdama aktyviai plėtoti ekonominę bei kitokią veiklą ir prisiderinti prie naujų technologijų, yra priversta atlikti didesnius ar mažesnius istoriškai susiklosčiusios aplinkos pakeitimus. Ekonominės ir komercinės plėtros skatinama intensyvi statyba, be abejo, gali sukelti grėsmę praeities vertybėms (6 pav.). Tačiau ekonomika yra pažangos pagrindas. Tik ekonominė sėkmė sudarė sąlygas pastatyti statinius, kuriuos dabar skelbiame saugomais. Be finansinio kapitalo neįmanoma prižiūrėti, tvarkyti ir išsaugoti paties statybinio paveldo ir sukurti paveldo ateities kartoms. Vis dėlto apsaugos ir plėtros specialistų nuostatos ir tikslai dažnai nesutampa. Architektai ir statybininkai ieško būdų, kaip paskatinti socialinės ir ekonominės gerovės augimą, o paveldosaugos specialistai, kaip bent jau atrodo, stoja prieš buldozarius, bandydami sustabdyti plėtrą [6, 8, 9].

5 pav. Istorinių miestų praeitis – ateities dalis. Seno ir naujo santykis Liuksemburgo (a), Turino (b) ir Kauno (c) miestų architektūroje (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Fig 5. The past of historic cities is a part of the future. Interconnection between old and new in the architecture of Luxembourg (a), Turin (b) and Kaunas (c) (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Statybos istorija rodo, kad, kuriant nauja, neišvengiamai tenka prarasti kažką sena ir kad profesionaliai apmąstytos inovacijos sociumui visada duoda daugiau, negu atima. Tai skatina ieškoti kompromisinių sprendimų tarp apsaugos ir plėtros, tarp sena ir nauja, tarp statybinio paveldo ir statybos inovacijų ir pasiremti tuo, kad teritorijos darniajai plėtrai ekonominė sėkmė taip pat būtina kaip ir kultūros bei gamtos paveldo apsauga ir kad apsauga turi būti suvokiama kaip plėtros dalis, o išskirtinės istorinių vietovių dalys ir jų elementai turi būti vertinami ir saugomi kaip istorijos produktas, tampantis vizualine preke, nešančia vietos gyventojams bei valstybei socialinę gerovę ir ekonominę sėkmę [3, 7–9].

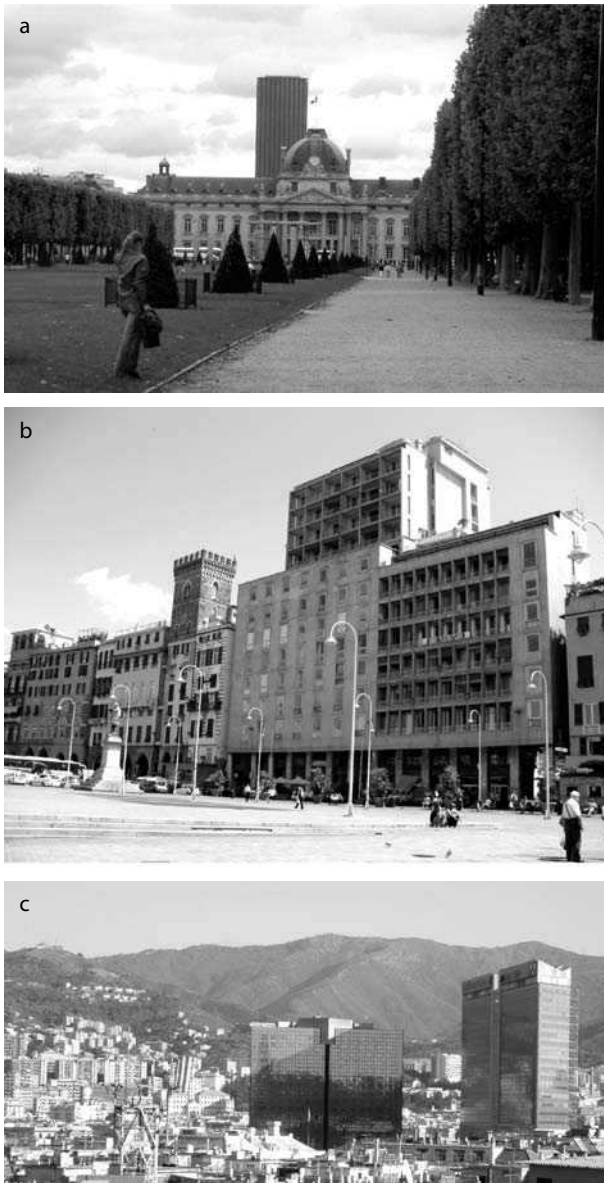
Tinkamas statybinio paveldo vertybių naudojimas, tvarkymas ir saugojimas – svarbus svertas siekiant neprarasti tautinio identiteto, išsaugoti kultūros savastį ir kartu papildyti Europos Sąjungos kultūros nacionalinę įvairovę bei paryškinti Europos kultūrinį identitetą. Kad statybinio paveldo objektai būtų tinkamai prižiūrimi, naudojami ir tvarkomi, jų turėjimas, naudojimas ir išlaikymas turi būti naudingas ne tik socialiai, bet ir ekonomiškai. Draudimų principais pagrįsta kultūros paveldo apsauga negali būti efektyvi. Netinkamai naudojamas ir tvarkomas statybinis paveldas praranda kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę. Tokiomis aplinkybėmis vis daugiau statybinio paveldo vertybių negrįžtamai sunyksta. Statybinio paveldo išsaugojimas turi remtis tausojančiojo naudojimo ir saugančiojo tvarkymo principais [8, 12]. Iki šiol vyraujančių gamtosauuginių

principą *saugoti draudžiant* būtina keisti paveldosauginiu principu *saugoti prižiūrint, racionaliai naudojant ir profesionaliai tvarkant*. Būtina atsisakyti dogmos, kad paskelbtos saugomomis žmogaus sukurtos ir visuomenės naudojamos struktūros turi sustingti laike [8–10].

3. Aktualijos

Konfliktai tarp paveldosaugos institucijų, paveldo savininkų bei visuomenės ypač stiprėja tose istorinių miestų dalyse, kuriose sparčiai plečiasi komerciniai interesai ir plėtros planais numatytas naujas panaudojimas (*reuse*), modernizacija, konversija ar intensyvi statyba. Pastaruoju metu globaliniu mastu didėjant grėsmei statybinio paveldo vertybėms, vis dažniau keliama klausimai, kaip tvarkyti nuolat besikeičiančias senąsias ir naujas apstatytas teritorijas, kaip suderinti modernizacijos procesus su saugomo ir saugotino paveldo teritorijomis istorinių miestų dalyse, kokias statybinės plėtros ir paveldosaugos iniciatyvas laikyti prioritetinėmis sparčiai besikeičiančioje urbanistinėje aplinkoje ir modernėjančioje demokratinėje visuomenėje?

3.1. *Integruotos apsaugos strategija.* Atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę ir vadovaujantis glaudžia statybinio paveldo ir statybinės veiklos sąsaja bei ryšiais su aplinka, 1991 metais Lietuvos Respublikos statybos ir urbanistikos ministerija pateikė trečiajai Lietuvos Vyriausybei siūlymus dėl aplinkosaugos organizacinių struktūrų pertvarkymo ir kraštotvarkos

6 pav. Ekonominės ir komercinės plėtros skatinama intensyvi statyba gali sukelti grėsmę praeities vertybėms. Neapgalvotos plėtros pasekmės Paryžiaus (a) ir Genujos (b, c) miestovaizdžiuose (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Fig 6. Intensive construction activities fostered by economic and commercial development may cause a threat to historic environment (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

ministerijos įkūrimo. Buvo parengta tokios institucijos struktūra ir kraštovarkos įstatymo projektas, suteikiantis integruotai kultūros ir gamtos paveldo politikai paritetinės apsaugos pagrindą ir reguliuojantis kultūros ir gamtos vertybių apsaugą administravimo bei kontrolės priemonėmis pagal paveldotyros, paveldonaudos, paveldotvarkos ir paveldošvietos veiksmų kryptis visais struktūriniais lygiais: teritorijos, vietovės, vietos, statinių kompleksai, statiniai, statinių priklausai-

niai. Kraštovarkos įstatymas turėjo suteikti visai krašto tvarkymo veiklai bendrą teisinę nuostatą sujungiant aplinkosaugą (saugojimo aspektus) ir aplinkotvarką (plėtros aspektus) [12, 14]. Keičiantis politinėms partijoms, keitėsi ir požiūris į apsaugos ir plėtros suderinimo aspektus. Nors Kraštovarkos įstatymo nuostatos nebuvo įgyvendintos, Paveldotvarkos departamentas buvo prijungtas prie Statybos ir urbanistikos ministerijos. Tačiau šis prigimtinis statybos ir statybinio paveldo integracinis ryšys veikiai buvo išardytas dėl žinybinių ambicijų. Dar kartą, pasiremiant Danijos, Didžiosios Britanijos, Norvegijos patirtimi, mėginta susieti paveldo apsaugos interesus ir statybinę veiklą 1993 metais. Buvo siūloma Kultūros vertybių apsaugos departamentą prijungti prie Aplinkos ministerijos, tikintis, kad ši ministerija bus orientuota į viso krašto tvarkymą ir integralų jo vertybių (kultūros ir gamtos) išsaugojimą [15, 16]. Tačiau tuometinis Paminklotvarkos departamentas buvo atiduotas Kultūros ministerijos reguliavimo įtakai tradicinės direktyvos užmoju, giliau neįvertinus pasikeitusių aplinkotvarkos sąlygų.

3.2. Miestų plėtra. Urbanizuotos teritorijos – tai išskirtinės praeities vertybių apsaugos ir statybinės plėtros sankirtos probleminės zonos. Iki XX a. vidurio buvo plėtojama mažaauskštė statyba. Daugelis pasaulio miestų per XX a. buvo plečiami horizontaliai, t. y. į išorę. Išaugus gyventojų ir juos aptarnaujančių įstaigų skaičiui miestų pakraščiuose, jų istoriniai centrai prarado traukos interesą ir gyvybingumą. Be to, saugant senamiesčius, jų apsaugos zonos dar pablogino miestų istorinių centrų statybinio paveldo fizinę ir socialinę būklę [17, 18]. Istorinių centrų atgaivinimas ir modernizacija tapo nediskutuotina aktualija. Daugelyje užsienio šalių nebekeliamas klausimo – ar atgaivinant istorinius miestų centrus galimos statybinės intervencijos ir modernizacija, bet ieškoma atsakymo – kokiuose miestuose tai galima daryti, kur inovacijų, modernizacijos ir aukštybinių pastatų vietos istoriniuose centruose, kaip istorinių centrų modernizaciją suderinti su šimtmečių senumo urbanistikos ir architektūros paveldu juose [6, 17].

Intensyviai apgyventose šalyse, pasitikus XXI a., pasibaigė horizontaliosios ir vertikaliosios urbanistinės plėtros debatai pastarosios naudai (7 pav.). Investicijos krypsta iš miesto pakraščių į centrinę jų dalis. Pasaulio paveldosaugos analitikai laikosi tos nuostatos, kad išmesti valstybės ar verslo finansinius išteklius į miestų pakraščius ir palikti sunykti istorines miestų dalis – nepateisinamas neūkiškumas [17, 19, 20] ir kad, siekiant apsaugoti vertingąsias istorinių centrų

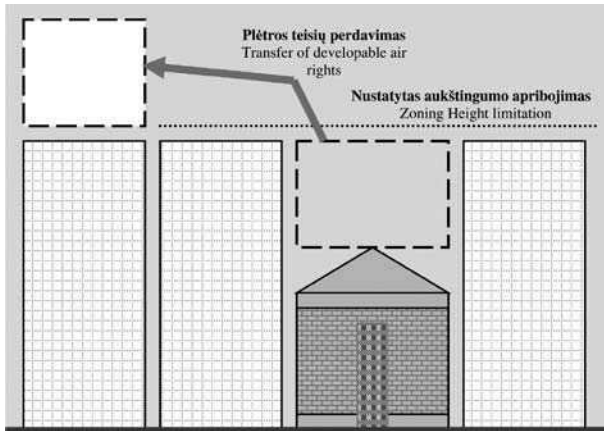
7 pav. La Défence aukštybinių pastatų rajonas Paryžiuje (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)
Fig 7. La Défence high-rise building district in Paris (photographs by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

dalį, būtina nukreipti investuotojų dėmesį į mažiau vertingas, tačiau potencialias miesto įvaizdžiui gerinti teritorijas, bet neišstumti verslo iš miesto centro. Jų manymu, vertikaliąją statybą reikia panaudoti ne tik kaip miesto ekonominės sėkmės veiksnį, bet ir kaip jo vertybių išsaugojimo bei įvaizdžio gerinimo priemonę. Aukštybinei statybai reikia parinkti apleistas apstatytų teritorijų vietas senamiesčių vizualinėje kaimynystėje (*visual neighbouring*), kas padėtų išsaugoti ne tik senamiesčius bet ir apymiesčio gamtines teritorijas ir suteiktų vizualinę galimybę bet kam suvokti praeities vertybes ir miesto plėtros perspektyvas [6, 8, 9, 17, 19, 20]. Ypač svarbu vengti bet kokių pseudoistorinių formų ir siekti kokybinėmis intervencijomis užtikrinti kultūros tęstinumą, nenusižengiant nei istorijai, nei dabarčiai. Kiekvienas metas privalo palikti savo žymę teritorijoje ir istorijoje siekiant vietovės įvairovės ir užtikrinti vertybių evoliuciją. Istorija privalo išlikti lengvai skaitoma [21, 22]. Istorinės aplinkos išskirtinę ir visuotinę vertę turi sukurti jos laipsniška evoliucinė, taip pat planinga

plėtra, išreikšta per atitinkamą laikotarpį vykstančiais statybiniais procesais, apimanti ne tik vietovės topografines sąlygas, bet ir įkūnijanti visuomenėms būdingas ekonominės bei socialinės kultūros vertybes, – rašoma Vienos memorandume [22].

3.3. *Rinkos kompensacijos mechanizmai.* Pasitikus XXI amžių, bendromis paveldosaugos ir statybos pastangomis ieškoma atsakymo į klausimą, kaip demokratiniiais pagrindais išspręsti išsaugojimo ir plėtros dilemą besikeičiančioje aplinkoje, kaip suderinti paveldosaugos institucijų, paveldo savininkų ar naudotojų, statybų plėtros ir valstybės interesus ir užtikrinti socialinį teisingumą, kaip paversti kultūros paveldą vizualine preke ir suteikti jam sociokultūrinės bei socioekonominės panaudos potencialą, padedantį išsaugoti praeities statybos proceso vertybes ir pagerinti socioumo bei valstybės ekonominę sėkmę rinkos aplinkybėmis.

Nors kultūros paveldo apsauga teikia nemažai ekonominių privalumų, tačiau statybinio paveldo objekto

8 pav. Plėtos teisių perdavimo programos schema (pagal N. Tyler, 2000 ir A. M. Tung, 2001)

Fig 8. Scheme of the Transfer of Development Rights Program (with reference to N. Tyler, 2000 and A. M. Tung, 2001)

nuosavybė gali tapti finansine našta ir sukelti ekonominių problemų naudotojui ar savininkui ne tik dėl išlaidų priežiūrai, funkcijų atgaivinimui, tvarkymui restauruojant ar rekonstruojant statybinio paveldo objektą, bet ir dėl mokesčių ir nuosavybės plėtos suvaržymų [2, 6, 8, 9]. Kad paveldosaugą palankiai vertintų plačioji visuomenė ir ypač statybinio paveldo savininkai, atsakingi už jo priežiūrą, šiuos klausimus būtina spręsti demokratiniais pagrindais, teigia knygos *Historic Preservation* autorius Norman Tyler [6].

Lietuva neturi teisinio dokumento, demokratiniais pagrindais suderinančio paveldo apsaugos ir socioekonominės plėtos sąsajas, nėra ir teisinio mechanizmo, padedančio gyventojams saugoti statybinio paveldo vertybes ir skatinti racionaliai naudoti jas kaip socialinės ir ekonominės gerovės išteklius. Valstybės kompensacinės priemonės dėl nesutvarkytos poįstatyminės bazės yra neveiksmingos, o rinkos kompensaciniai mechanizmai net neinicijuojami. Neišspręstos socioekonominės problemos yra grėsmingiausios statybiniam paveldui, nes, kaip minėta, savininkas, jausdamas suvaržymus ir suprasedamas, kad nuosavybę gali panaudoti pelningiau, paveldo objektu stengiasi atsikratyti.

Užsienyje plačiausiai paplitęs šių problemų sprendimo būdas – lengvatų sistema. Lengvatos tampa priemonėmis, potencialiai galinčiomis apsaugoti istorinius pastatus, suteikti jų savininkams naudos ir sušvelninti konfliktus. Ypač populiarios mokesčių sumažinimo lengvatos, tačiau Lietuvoje nei dotacijos, nei subsidijos, nei paskolos, nei techninės pagalbos priemonės neveiksmingos. Neturint mechanizmo, kaip pasinaudoti verslo finansiniu pajėgumu ir reglamentuoti statybinės

intervencijas, verslas paverčiamas paveldo siaubu ir paveldosaugos priešu. Apsaugos ir plėtos konfliktų sprendimą ypač palengvina rinkos kompensacijos priemonės, vadinamos plėtos teisių perdavimo programomis (*TDR-Transfer of Development Rights*) (8 pav.), tiesiogiai taikomos statybos procese [2, 6, 8, 9]. Tai patikimas vertybių išsaugojimo skatinimo būdas naudojant finansinį verslo kapitalą rinkos ekonomikos aplinkybėmis. Plėtos teisių perdavimo programos ne tik atitinka paveldo apsaugos institucijų interesus – jos pašalina ekonominę bei finansinę neteisybę vertybių naudotojų atžvilgiu ir sumažina kompensacinę našta valstybės biudžetui. Tai populiariausias būdas paskatinti istorinių pastatų apsaugą pačių savininkų pastangomis ir demokratiniais pagrindais išspręsti interesų konfliktą tarp valstybės, paveldosaugos institucijų, statybos plėtos organizatorių ir statybinio paveldo savininkų.

Iššūkiai ir išvados

1. Statybinis paveldas yra bendras paveldosaugos ir statybos sektoriaus interesų objektas. Šį paveldą būtina vertinti kaip statybinės veiklos produktą, kuris šalies nacionaliniam savitumui, tautos ir valstybės kultūrinei, socialinei ir ekonominei gerovei turi bene daugiausia įtakos. Evoliucinį jo brendimą laikotarpių žymėmis galima įgyvendinti tik tausojamojo naudojimo ir saugojamojo tvarkymo veikla. Esminis statybų plėtos principas – kurti nauja, saugant seno vertę. Statybų vizijos, atitinkančios paveldosaugos interesus, įgyvendinimo perspektyvos pateiktos lentelėje (žr. lentelę), kurioje nurodyti paveldosaugos tikslai ir priemonės.
2. Europos Sąjunga numato keletą bendrųjų XXI a. trijų pirmųjų dešimtmečių sociokultūrinės ir socioekonominės raidos tendencijų, kurios gali turėti įtakos Lietuvos statybinio paveldo apsaugos ir statybų vizijos įgyvendinimui [23, 24]:
 - gyventojų senėjimas ir jų gyvenimo trukmės ilgėjimas, kas leidžia prognozuoti tradicinių vertybių palaikymo stiprėjimą ir didėsiantį interesą bei nostalgiją praeičiai;
 - gerėjanti ekonominė padėtis ir ilgėjanti laisvo laiko trukmė, kas leidžia tikėtis augančios pramogų paklausos, kultūrinio turizmo ir paveldo industrijos plėtos;
 - ekonomikos augimas ir naujos technologijos, kurios gali pateikti kokybiškų medžiagų ir naujų paveldotvarkos metodų, pagerinti kultūros paveldo

vertybių tvarkybos kokybę, sumažinti aplinkos poveikio grėsmę paveldui.

3. Eurointegraciniai bei globalizaciniai procesai daro nevienareikšmišką įtaką nacionalinio paveldo vertybėms:
 - atsiradusios platesnės profesionalų ir bendruomenių tarptautinio bendradarbiavimo galimybės bei turizmo bumai skatina tobulinti paslaugų infrastruktūrą, ieškoti naujų paveldo išteklių, įtraukti į paveldosaugos interesų sferą platesnį dalyvių kontingentą.
 - Europos Sąjungai ekonomiškai, politiškai, kultūriškai vienijantis ir kuriant bendraeuropinę tapatybę, kyla kultūros nacionalinio sauguma problema, susijusi su reikme apibrėžti pamatinius „europietiškus“ įvykius, asmenybes ir vietas, nes jų interpretacijos ir įvertinimas Europos valstybėse skiriasi.
4. Iki šiol Lietuvoje neišspręstos kultūros paveldo decentralizavimo ir demokratizavimo bei regioninės politikos problemos trukdo sumažinti socialinį, ekonominį ir kultūrinį atotrūkį tarp centro ir periferijos Europos Sąjungos, regiono ir vietos kontekste. Lietuva neturi teisinio dokumento, demokratiniiais pagrindais suderinančio statybinio paveldo apsaugos ir statybinės plėtros sąsajas, iki šiol nesukurtas teisinis mechanizmas, padedantis vietos gyventojams saugoti šį paveldą racionaliai naudojant jį kaip materialinę ir vizualinę prekę socialinei ir ekonominei gerovei užtikrinti. Teisinis mechanizmas, nusakantis kultūros paveldo socialinę-ekonominę reikšmę ir jo apsaugai keliamus uždavinius rengiant teritorijų bei statybinės veiklos plėtros planus, nėra efektyvus.
5. Eurointegracijos aplinkybėmis statybinio paveldo apsaugos ir statybinės veiklos plėtra Lietuvoje turėtų būti įgyvendinama ekonomikos, kultūros, statybos, paveldosaugos ir socialinės politikos bendromis pastangomis, statybinį paveldą įvertinant kaip visuotinių daugiareikšmių išteklių:

ekonomikos sferoje: statybinį paveldą vertinti kaip istorijos produktą ir naudoti jį kaip materialinę bei vizualinę prekę vertybėms išsaugoti, vietos bendruomenių, tautos ir valstybės socialinei ir ekonominei gerovei užtikrinti;

kultūros sferoje: statybinį paveldą vertinti kaip esminį nacionalinės kultūros išteklių, didinti jo struktūrinę aprėptį ir jo apsaugos veiksmų integralumą visose kultūrinės, socialinės ir ekonominės veiklos srityse;

socialinėje sferoje: užtikrinti galimybę įvairiems visuomenės sluoksniams naudotis statybinio paveldo

ištekliais, jį tinkamai panaudojant gyvenimo kokybei gerinti, didinti vietos bendruomenių aktyvumą naudojant, tvarkant ir saugant statybinį paveldą;

statybos sektoriuje: vadovaujantis principu *kurti nauja, saugant seno vertę*, suderinti teritorijoje ir laiko tėkmėje statybinio paveldo apsaugos ir statybų plėtros interesus; taikyti tvariosios statybos (*sustainable construction*) principus, naudoti vietinės statybinės medžiagos ir taikyti vietines technologijas, nacionalines profesionaliosios bei etninės architektūros tradicijas;

paveldosaugos vadybos sferoje: vadovautis tausojamą naudojimo ir saugomojo tvarkymo principais, nuosekliai vykdyti paveldotyros, paveldonaudos, paveldotvarkos ir paveldošvietos uždavinius tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu, savivaldos ir bendruomenių lygmeniu.

Neišspręsdus demokratiniiais pagrindais socio-kultūrinių ir socioekonominių problemų, neskatinant paveldo savininkų ar naudotojų prižiūrėti, naudoti ir tvarkyti paveldo objektus, visos paveldosaugos institucijų direktyvinės pastangos išsaugoti paveldo vertybes lieka bergždžios.

Literatūra

1. THROSBY, D. *Determining the Value of Cultural Goods: How Much and How Little does Continent Valuation Tell Us* [žiūrėta 2006 01 20]. Prieiga per internetą: <www.cultural-policy.uchicago.edu/CVMpapers/Throsby.html>.
2. BUČAS, J.; GRAŽULEVIČIŪTĖ-VILENIŠKĖ, I. Socioekonominiai aspektai paveldosaugoje. Iš *Tarptautinės konferencijos „Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a. Nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai“ pranešimų medžiaga*. Vilnius: VDA leidykla, 2006, p. 91–102.
3. BUČAS, J.; BALTUS, V. Cultural Heritage as Commodity. In *Proceedings of the Conference on Construction Aspects of Built Heritage Protection*. Dubrovnik, Croatia, 2006.
4. RADIČ, J.; RADIČ, V.; ŽARNIČ, R. Heritage protection. Construction aspects. In *International Conference Proceedings*. ECTP, Dubrovnik, 2006. 630 p.
5. *Conservation in changing societies. Heritage and Development*. EAAE, Leven, 2006. 438 p.
6. TYLER, N. *Historic Preservation. An Introduction to Its History, Principles, and Practice*. New York, W. W. Norton and Company, 2000. 254 p.
7. FITCH, J. M. *Historic Preservation. Cultural Management of the Build World*. Virginia University Press, 2001. 433 p.
8. BUČAS, J. Demokratiniai proveržiai paveldosaugoje. *Urbanistika ir architektūra*, 2006, t. XXIX, Nr. 3, p. 143–158.
9. BUČAS, J. Išsaugojimo ir plėtros dilema paveldosaugoje. Iš *Respublikinės konferencijos „Pažangioji statyba“ pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2006, p. 16–21.
10. RYPKEMA, D. Culture, Historic Preservation and Economic Development in the 21st Century. In *Paper submitted to the leadership conference on conservancy and development*. Yunnan Province, China. 1999.

11. MASON, R. *Economics and Historic Preservation: a Guide and Review of the Literature*. Discussion Paper Prepared for the Brookings Institution Metropolitan Policy Program. University of Pennsylvania, 2005.
12. BUČAS J. *Kraštotvarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2002. 282 p.
13. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society and Explanatory Report*. Faro, 2005.
14. BUČAS, J. Paveldosaugos teisinės bazės pertvarkos problema. Iš *Respublikinės konferencijos „Lietuvos kultūros paveldas: problemos ir jų sprendimo galimybės“ pranešimų medžiaga*. Vilnius: Savastis, p. 22–27.
15. GLEMŽA, J. Dėl paveldosaugos perspektyvų. Iš *Respublikinės konferencijos „Lietuvos kultūros paveldas: problemos ir jų sprendimo galimybės“ pranešimų medžiaga*. Vilnius: Savastis, p. 46–48.
16. KARČIAUSKAS, V. Kultūros paveldo vertybių apskaita jų valstybinės apsaugos politikos kontekste. Iš *Respublikinės konferencijos „Lietuvos kultūros paveldas: problemos ir jų sprendimo galimybės“ pranešimų medžiaga*. Vilnius: Savastis, p. 28–45.
17. TUNG, A. M. *Preserving the World's Great Cities*. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis. New York: Three Rivers Press, 2001. 469 p.
18. NISHIMURA, Y. Rethinking the Notion of Setting in Changing Landscape. *ICOMOS*, 2005, Vol. I.
19. RYPKEMA, D. *Cultural Heritage and Sustainable Economic and Social Development* [žiūrėta 2006 02 10]. Prieiga per internetą <www.europanostra.org/downloads/speeches/dovnarryokema-keynote-adress-07dec-07/pdf>.
20. BERGER, A. *Drosscape. Wasting Land in Urban America*. New York: Princeton Architectural Press, 2006. 255 p.
21. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Venice Charter)*. Venice, 1964.
22. *Vienos memorandumas*. Pasaulio paveldo komiteto 29 sesija, 2005 (žr. dokumentą WHC-05Z29.COM/5).
23. MASSER, I.; SVIDEN, O.; WEGENER, M. *The Geography of Europe's Future*. London: Belhaven, 1992.
24. MASSER, I.; SVIDEN, O.; WEGENER, M. What New Heritage for which New Europe? Some Contextual Considerations. In: *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London: Routledge, 1994. 31 p.

HERITAGE IN THE CONTEXT OF LITHUANIAN CONSTRUCTION VISION

J. Bučas, R. Čepaitienė, I. Gražulevičiūtė-Vileniškė, A. Mlinkauskienė

Abstract. The part of heritage created during construction processes is analysed in the paper. In foreign countries the term “built heritage” is used to define the entire legacy of construction activities which is in the disposition of contemporary society. The term “built heritage” is not used in the Lithuanian heritage preservation law. In this paper the aspects concerning the meaning of the term “built heritage” are not discussed, attention is concentrated on the analysis of miscellaneous social and eco-

nomical significance of this product of construction activities as a cultural good. Challenges concerning preservation of cultural goods provided by construction activities and development prospects of these activities are revealed. A chronological table of heritage preservation objectives and means in the context of the Lithuanian construction vision is also presented.

Keywords: built heritage, integral protection of goods provided by construction activities, market compensation, vision of Lithuanian construction.

JURGIS BUČAS

Dr Habil, Prof, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), director of Land Management Centre, Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. Tel.: (8 37) 300459, e-mail: jurgis.bucas@ktu.lt

Projects: author of 42 projects of architectural design. Membership: council member and expert of over 10 international and national institutions and organizations. Honorary awards: laureate of several competitions; holder of Lithuanian Grand Duke Gediminas Medal (2002); Testimonial of the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania on the occasion of receiving the Second Premium for an educational manual “Land Management Fundamentals” (2003); the title of the Lithuanian Science Premium Laureate for the cycle of scientific works “Culturological research of Lithuanian towns and countryside (1980–2002).” Publications: author of 200 research papers and publicistic articles, 3 monographs, 1 manual, 3 educational textbooks, 2 analytic reviews; co-author of 9 monographs; author or co-author of 74 works of applied scientific research. Research interests: architecture, land management, preservation of cultural heritage, formation of cultural landscape.

RASA ČEPAITIENĖ

Dr, research worker, Lithuanian Institute of History, Department of Twentieth-Century History, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lithuania. E-mail: Rasa.Cepaitiene@if.vu.lt

Publications: author of 13 research papers and 1 monograph. Research interests: world and Lithuanian historiography, theory and history of cultural heritage, research of soviet culture, gender studies.

INDRĖ GRAŽULEVIČIŪTĖ-VILENIŠKĖ

PhD student, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. Tel.: (8 600) 33496, e-mail: grazuleviciute@yahoo.co.uk

Research interests: preservation of cultural heritage, economic aspects of cultural heritage.

AUŠRA MLINKAUSKIENĖ

PhD student, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. E-mail: ausra.mlinkauskiene@ktu.lt

Research interests: preservation of cultural heritage in protected areas.

Paveldosaugos tikslai ir priemonės Lietuvos statybų vizijos kontekste
Lithuanian vision of construction

Vizija iki 2010 m.	
Siekis	Priemonės
Derinti statybinio paveldo vertybių apsaugos ir panaudos tikslus	<ul style="list-style-type: none"> ieškoti priemonių plėtrai ir apsaugai, viešajam ir privačiam interesui suderinti
Stiprinti profesionaliosios paveldosaugos akademinę-techninę bazę	<ul style="list-style-type: none"> formuoti koordinuotą statybinio paveldo tyrimų, tvarkymo, išsaugojimo ir viešinimo priemonių sistemą kurti priemonių kompleksą statybinio paveldo žinių bei įgūdžių perdavos mechanizmui užtikrinti plėtoti senąsias ir plačiau taikyti naujas statybinio paveldo atgaivinimo, restauravimo, renovavimo technologijas ir medžiagas
Plėsti statybinio paveldo panaudos ir viešinimo visuomenėje sferą	<ul style="list-style-type: none"> įvertinti statybinį paveldą kaip kultūros gėrybę plėsti statybinio paveldo gnoseologinių priemonių arsenalą skatinti visas iniciatyvas plėsti regionų vietinių meistrų bendruomenes; tobulinti statybines technologijas ir tradicijas
Parengti palankias sąlygas turizmo verslo plėtrai	<ul style="list-style-type: none"> įvertinti statybinį paveldą kaip materialinę ir vizualinę prekę nustatyti statybinio paveldo objektus pagal panaudojimo galimybes apžiūrai, paslaugoms, infrastruktūrai, atsižvelgiant į paveldo kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę
Kurti efektyvų statybinio paveldo išsaugojimo kompensacinį mechanizmą	<ul style="list-style-type: none"> rengti dotacijų, subsidijų, paskolų, techninių priemonių bei mokesčių lengvatų efektyvaus taikymo priemones ir didinti paslaugų veiksmingumą
Vizija iki 2020 m.	
Siekis	Priemonės
Integruoti paveldosaugą į valstybės ekonominės, socialinės bei kultūrinės raidos strategiją	<ul style="list-style-type: none"> sukurti integraliosios paveldosaugos poreikius atitinkančią teisinę, finansinę ir vadybinę bazę mažinti atotrūkį tarp valstybinės ir visuomeninės paveldosaugos iniciatyvų
Tobulinti paveldosaugos ir paveldotvarkos metodus bei technines priemones	<ul style="list-style-type: none"> aplinkosauginę nuostatą paveldosaugoje <i>saugoti draudžiant</i> keisti kultūros paveldosaugos principais <i>saugoti prižiūrint, naudojant ir tvarkant</i> ieškoti naujų statybinio paveldo vertybių apsaugos ir atkūrimo būdų, restauravimo priemonių, technologijų ir medžiagų dalytis patirtimi su užsienio paveldosaugos ir paveldotvarkos profesionalais, suinteresuotomis institucijomis, bendruomenių meistras naujoje statyboje taikyti vietinius įgūdžius, tradicinius rankų darbo metodus, medžiagas, regioninės architektūros tradicijas
Panaudoti statybinio paveldo išteklius formuojant teigiamą Lietuvos įvaizdį užsienyje	<ul style="list-style-type: none"> identifikuoti ir kurti Europos mastu atpažįstamus ir naudojamus paveldo produktus ir jų ženklus plėsti ir tobulinti atvažiujamojo turizmo infrastruktūrą
Plėtoti turizmo verslo formas ir paslaugas	<ul style="list-style-type: none"> parengti statybinio paveldo, kaip vizualinės prekės turizmui, panaudos teisinius pagrindus ir jų praktinio taikymo priemones parengti kultūros paveldo objektus diferencijuotai naudoti pagal apžiūros, paslaugų, infrastruktūros poreikius, atsižvelgiant į paveldo kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę
Plėtoti kompensacines galimybes statybinio paveldo naudotojams ar savininkams	<ul style="list-style-type: none"> plėtoti dotacijų, subsidijų, paskolų, techninių priemonių bei mokesčių lengvatų skalę ir didinti paslaugų veiksmingumą kurti rinkos kompensacinio mechanizmo praktinio taikymo programas ir ieškoti jų įgyvendinimo galimybių

Vizija iki 2030 m.	
Siekis	Priemonės
Naudojant statybinį paveldą stiprinti Lietuvos įvaizdį Europoje ir pasaulyje	<ul style="list-style-type: none"> • viešinti statybinį paveldą Lietuvos, Europos ir pasaulio mastu visomis mokymo, propagavimo ir vizualinio pažinimo priemonėmis • puoselėti statybines tradicijas ir plėsti regionui aktualių statybinio paveldo išteklių bei istorinių siužetų sferą • plėsti visas rekreacijos ir tarptautinio kultūrinio turizmo formas
Plėtoti turizmo verslo formas ir paslaugas	<ul style="list-style-type: none"> • stiprinti ir plėsti statybinio paveldo turistinį kontingentą • nuolat palaikyti statybinio paveldo objektų kokybę kaip patrauklią vizualinę prekę turizmui • intensyviai naudoti paveldo objektus pagal apžiūros, paslaugų, infrastruktūros panaudą atsižvelgiant į paveldo kultūrinę vertę bei visuomeninę reikšmę ir objektų kultūrinės vertės požymių apsaugą
Aktyviai taikyti kompensavimo mechanizmus statybinio paveldo naudotojams ar savininkams	<ul style="list-style-type: none"> • aktyviai taikyti dotacijų, subsidijų, paskolų, techninių priemonių bei mokesčių lengvatas ir didinti paslaugų veiksmingumą • siekiant sumažinti valstybės biudžeto kompensacinę naštą, užtikrinti socialines ir ekonomines paveldo savininkų teises ir maksimaliai panaudoti bei išsaugoti statybinio paveldo vertybes, aktyviai taikyti rinkos kompensacinius mechanizmus ir jų įgyvendinimo priemones